

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ**  
**Інститут української мови**

ЗАТВЕРДЖУЮ

Директор

Інституту української мови

НАН України

д.ф.н., проф. Гриценко П.Ю.



\_\_\_\_\_ 2016 р.

**РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ**

**« ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ »**

галузь знань 03 Гуманітарні науки  
спеціальність 035 Філологія

Робоча програма з навчальної дисципліни «Історія української мови»  
для аспірантів за спеціальністю 035 Філологія «31» травня 2016 року –  
19 с.

Укладачі:

завідувач відділу історії української мови, член-кореспондент НАН України  
В.В. Німчук

Робочу програму навчальної дисципліни «Історія української мови»  
рекомендовано на засіданні відділу історії української мови  
Протокол № 4 від «24» травня 2016 року

Завідувач відділу історії української мови  
В.В. Німчук (Німчук В. В.)  
(підпис) (прізвище та ініціали)  
«24» травня 2016 року

Схвалила вчена рада Інституту української мови НАН України  
Протокол № 7 від «31» травня 2016 року

Заступник голови вченої ради Інституту  
Н.Г. Горголюк (Горголюк Н.Г.)  
(підпис) (прізвище та ініціали)  
«31» травня 2016 року

Учений секретар Інституту  
В.О. Яцій (Яцій В.О.)  
(підпис) (прізвище та ініціали)  
«31» травня 2016 року

## 1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни
		денна/заочна форма навчання
Кількість кредитів – 3	Галузь знань <b>03 Гуманітарні науки</b>	Нормативна
Модулів – 1	Спеціальність <b>035 Філологія</b>	<b>Рік підготовки</b> <b>II</b>
Змістових модулів – 3		<b>Семестр</b> <b>III</b>
Загальна кількість годин – 90		<b>Лекції</b> 20 год.
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 2 самостійної роботи студента – 4		<b>Семінарські</b> 10 год.
	<b>Рівень освіти третій (освітньо-науковий)</b>	<b>Самостійна робота</b> 60 год.
		<b>Вид контролю</b> III семестр – екзамен

## **2. Мета та завдання навчальної дисципліни**

**2.1. Мета курсу** полягає в тому, щоб навчити аспірантів досліджувати історію формування, становлення та функціонування мовних особливостей та норм у різні періоди розвитку української мови, спираючись на різноманітні джерела, насамперед писемні пам'ятки різного часу.

### **2.2. Завдання** викладання дисципліни «Історія української мови»:

- 1) дати вичерпну інформацію про походження та етапи розвитку української мови, виникнення і формування літературної мови;
- 2) ознайомити із історією одиниць різних структурних рівнів української мови;
- 3) ознайомити із джерелами вивчення історії української мови та особливостями видання українських пам'яток;
- 4) дати інформацію про закономірності та основні тенденції розвитку норм та стилів української мови;
- 5) схарактеризувати історію правопису та правописних норм української мови;

### **2.3. Згідно з вимогами освітньо-наукової програми аспіранти повинні:**

#### ***знати:***

- 1) теоретико-методологічні засади історії української літературної мови як науки;
- 2) походження та основні етапи розвитку української мови;
- 3) концепції вчених щодо походження української мови;
- 4) методи дослідження історичних змін мови;
- 5) джерела вивчення історії української мови;
- 6) основи етимології;
- 7) наукові засади видання пам'яток української мови;
- 8) основні характеристики, особливості кожного періоду історії української літературної мови, характерні риси пам'яток різних стилів і жанрів;
- 9) особливості становлення норми української літературної мови, історію правопису української літературної мови.

#### ***уміти:***

- 1) аналізувати й оцінювати наукові праці вчених з історії української мови, концепції походження української мови, суспільне становище української мови на різних її етапах розвитку;
- 2) визначати в писемних пам'ятках української мови різних епох найважливіші мовні особливості (фонетичні, словотвірні, лексичні,

морфологічні та синтаксичні), що характеризують відповідний період розвитку української мови;

3) застосовувати описовий і порівняльно-історичний методи, здійснювати етимологічний і компонентний аналіз мовного матеріалу;

4) читати і метаграфувати рукописні джерела української мови;

5) аналізувати й оцінювати літературно-писемні пам'ятки XI–XVIII ст.

Набуті знання й уміння сприятимуть формуванню таких *компетенцій*:

1) уміння визначати фонетичні, граматичні, лексичні та словотвірні особливості, що відображають розвитку української мови упродовж усього її історичного періоду;

2) аналіз давньоукраїнських і староукраїнських пам'яток писемного періоду;

3) уміння читати, метаграфувати й аналізувати друковані та рукописні тексти;

4) оцінювати джерельну базу історико-лінгвістичних студій.

### **3. Програма навчальної дисципліни**

#### **Змістовий модуль I. Походження української мови**

**Тема 1. Історія української мови як галузь лінгвоукраїністики.** Праслов'янська мова – основа формування слов'янських мов. Проблема етногенезу слов'ян. Початки української мови. Характерні особливості української мови на тлі інших слов'янських мов.

**Тема 2. Періодизація розвитку української мови.** Періодизація історії української мови. Дискусійні питання та критерії періодизації історії української мови (різні трактування періодизації вченими-лінгвістами: Михайло Жовтобрюх, Павло Плющ, Віталій Русанівський, Василь Німчук, Григорій Півторак, Олекса Горбач, Юрій Шевельов та ін.). Питання походження письма у східних слов'ян.

**Тема 3. Джерела вивчення історії української мови.** Рукописні історичні пам'ятки XI–XVIII ст., друковані пам'ятки різних жанрів і стилів, художня література як основні джерела вивчення історії української літературної мови. Видання пам'яток української мови. Історичні словники східнослов'янських мов.

**Тема 4. Методи дослідження української мови.** Сучасні методи дослідження мови. Порівняльно-історичний метод.

#### **Змістовий модуль II. Історія структурних рівнів української мови**

**Тема 1. Історія фонетики.** Формування фонологічної системи давньоруськоукраїнської мови. Відображення в українській мові фонетичних

процесів праслов'янської мови. Система голосних давньоукраїнської мови в порівнянні з праслов'янською. Система приголосних давньоукраїнської мови. Фонетичні процеси праслов'янської мови, засвідчені в староукраїнській. Перше перехідне пом'якшення задньоязикових /г/, /к/, /х/. Пом'якшення приголосних у сполученні з /j/. Зміна звукосполучень [\*dt], [\*tt] в [\*st]. Спрощення в групах приголосних. Фонетичні зміни протоукраїнської мови дописемного періоду. Перше повноголосся. Зміна звукосполучень [\*or], [\*ol] перед приголосними. Історія носових голосних. Давні зміни дифтонга, що позначався літерою э. Зміна початкового [je]. Зміна [a] на [o] на початку слова. Втрата початкового [j] перед [y]. Лабіалізація [e] в [o] після шиплячих та [j]. Історія редукованих голосних. Сильна / слабка позиція редукованих. Друге повноголосся. Редуковані [ъ], [ь] після [p], [л] між приголосними. Редуковані [i] (и) та [ы]. Наслідки занепаду редукованих у системі голосних. Наслідки занепаду редукованих у системі приголосних. Становлення фонетичної та фонологічної систем української мови. Зміна [гы], [кы], [хы] на [гі], [кі], [хі]. Рефлексія э. Перехід довгих [o], [e] в [i]. Етимологічні звуки [ы], [i] (и). Звук [i] на початку слова. Асиміляція [j] м'якими приголосними. Ствердіння приголосних. Протетичні приголосні.

**Тема 2. Історія морфології.** Дослідження з історичної граматики в українському мовознавстві. Загальна характеристика морфологічної будови давньоукраїнської мови раннього та інших періодів порівняно з сучасною українською мовою. Іменник давньоукраїнської мови. Основні граматичні категорії староукраїнського іменника. Типи відмінювання давніх іменників. Іменники \*ā, \*jā-основ. Іменники \*ǫ, \*jǫ-основ. Іменники \*ǫ-основ. Іменники \*ī-основ. Іменники \*ū-основ. Іменники з основами на приголосний. Історія формування сучасних відмін іменників. Частина мови, що виділилися з класу імен. Особливості давньоукраїнського займенника. Історія форм особових і зворотного займенників. Історія форм предметно-особових займенників. Історія форм неособових займенників. Особливості давньоукраїнського прикметника. Нечленні прикметники. Членні прикметники. Ступені порівняння прикметників. Особливості давньоукраїнського числівника. Прості числові назви. Складені числівники. Дієслово давньоукраїнської мови. Загальна характеристика українського дієслова. Типи дієслівних основ. Тематичні й атематичні дієслова. Історія дієслівних форм теперішнього часу. Історія дієслівних форм минулого часу. Історія дієслівних форм майбутнього часу. Історія форм умовного та наказового способів. Історія форм дієприкметника та дієприслівника. Загальні відомості про прислівники (їх виникнення, словотвірна структура, взаємозв'язок з іншими категоріями слів, історичний розвиток). Первинні і вторинні прислівники. Відзайменникові прислівники. Відіменні прислівники (прислівники іменникового походження, прислівники прикметникового походження, відчислівникові прислівники). Віддієслівні прислівники. Прислівники, утворені способом редуплікації, об'єднання різних форм слова, близькозначних слів, також антонімів. Виникнення і формування первинних і вторинних (похідних) прийменників,

первинних і вторинних (похідних), а також простих, складних і складених сполучників, первинних і вторинних, словотворчих і формотворчих часток. Історія вигуків і звуконаслідувань.

**Тема 3. Історія синтаксису.** Загальна характеристика синтаксичної будови староукраїнської мови раннього та інших періодів порівняно з сучасною українською мовою. Просте речення у староукраїнській мові. Головні типи простих речень. Будова простих розповідних речень. Засоби оформлення питальних речень. Особливості вираження заперечення у простих реченнях. Просте двоскладне речення. Головні члени речення. Засоби вираження простого і складеного дієслівного присудка. Складені іменні присудки з іменниками, прикметниками, дієприкметниками, займенниками, числівниками. Зв'язок присудка з підметом. Конструкції з атрибутивним, об'єктним та іншими значеннями. Конструкції з подвійними відмінками. Односкладні речення: означено-особові, неозначено-особові, безособові, номінативні. Просте ускладнене речення. Речення з однорідними членами, вставними словами і відокремленими зворотами. Речення з давальним самостійним. Розвиток складного речення. Безсполучникові та сполучникові складні речення. Складносурядні та складнопідрядні речення. Історія розвитку конструкцій з непрямою мовою. Особливості порядку слів. Загальні закономірності в розвитку синтаксичної будови української мови.

**Тема 4. Історія словотворення.** Дослідження з історичного словотворення в українському мовознавстві. Історичний словотвір різних частин мови. Історичний словотвір іменника. Перспективи дослідження динаміки словотвірної системи прикметника. Здобутки української мовознавчої науки в дослідженні історичного словотворення дієслова. Надбання українського мовознавства в дослідженні історії прислівника. Історичний словотвір числівника, займенника, сполучників, часток й вигуків. Перспективи розвитку науки про словотвір.

**Тема 5. Історія лексики та фразеології.** Проблеми вивчення словникового складу мови. Праслов'янська лексика. Лексика давньоруськоукраїнської мови. Лексика і фразеологія XIV–XV століть. Лексика, пов'язана із загальною характеристикою людини. Лексика, вживана для позначення навколишнього середовища. Лексика, пов'язана із трудовою діяльністю людини. Лексика і фразеологія XVI–XVIII століть. Зміни в лексичі, пов'язані з загальною характеристикою людини. Розширення назв реалій навколишнього середовища. Зміни у сфері побуту і їх відображення у словнику. Розширення виробничої лексики. Торгівля, гроші, метрологія. Суспільне життя. Розвиток тематичних груп лексики в українській мові XIX – початку XXI століть. Історія власних назв. Семантичні процеси розвитку української лексики.

**Тема 6. Українська етимологія. Етимологізування.** Становлення етимології як науки. Історико-теоретичні засади етимології. Етимологічні словники та довідники, їх характеристика.

### **Змістовий модуль III. Історія української літературної мови**

**Тема 1. Розвиток української літературної мови та її норм.** Основні ознаки літературної мови. Узус. Нормалізація та норма. Кодифікована норма. Кодифікація норми і роль у цьому процесі НАН України. Становлення норми в українській мові. Поділ історії української літературної мови на періоди.

**Тема 2. Історія українського правопису.** Періодизація історії українського правопису. Доісторичне “руське” письмо. Давній болгарський правопис. Правопис XIV століття. Північноукраїнські ознаки в правописі XV–XVII століть. Правопис М. Старицького 1619 року. Запровадження гражданки 1708 року. Правопис за І. Котляревського. Правопис О. Павловського 1818 року. Правопис М. Максимовича 1827 року. Правопис “Русалки Дністрової” 1837 року. Кулішівка. Заборона 1876 року. Драгоманівка. Правописна боротьба в Галичині. Желехівка. Запровадження фонетичного правопису в Галичині 1893 року. Грінченківка. Правопис 1908 року. Правописна система проф. Івана Огієнка 1918–1919 років. Академічний правопис 1920–1921 років. Академічна система українського правопису 1928 року. Новий академічний правопис 1945 року. Правопис в еміграції. Проблеми українського правопису в XX–XXI століттях (за В.В. Німчуком). Сучасні проблеми української орфографії.

### **4. Структура навчальної дисципліни**

Назва змістових модулів і тем	Кількість годин					
	денна/заочна форма					
	усього	у тому числі				
л.		сем.	лаб.	інд.	с.р.	
1	2	3	4	5	6	7
<b>Змістовий модуль 1. Походження української мови</b>						
Тема 1. Історія української мови як галузь лінгвоукраїністики		2				
Тема 2. Періодизація розвитку української мови.		2				4
Тема 3. Джерела вивчення історії української мови.			2			4
Тема 4. Методи дослідження української мови.						4
<i>Разом за змістовим модулем 1</i>	20	4	4			12



<b>Змістовий модуль 2. Історія структурних рівнів української мови</b>						
Тема 1. Історична фонетика.		2	2			6
Тема 2. Історична морфологія.		2	2			6
Тема 3. Історичний синтаксис.		2				6
Тема 4. Історичний словотвір.		2				6
Тема 5. Історична лексика та фразеологія.		2				6
Тема 6. Етимологія як наука. Етимологізування.		2	2			6
<i>Разом за змістовим модулем 2</i>	48	12	6			36
<b>Змістовий модуль 3. Історія української літературної мови</b>						
Тема 1. Розвиток української літературної мови та її норм.		2				4
Тема 2. Історія українського правопису.		2	2			8
<i>Разом за змістовим модулем 3</i>	22	4	2			12
<b>Усього годин</b>	90	20	10			60

### 5. Теми семінарських занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
<b>III семестр</b>		
1	Джерела вивчення історії української мови.	2
2	Історична фонетика.	2
3	Історична морфологія.	2
4	Етимологія як наука. Етимологізування.	2
5	Історія українського правопису.	2

### 6. Самостійна робота

1.	Назва теми	Кількість годин
2.	Періодизація історії української мови (різні трактування періодизації вченими-лінгвістами).	4
3.	Рукописні історичні пам'ятки XI–XVII ст., друковані пам'ятки різних жанрів і стилів, художня література як цінні джерела вивчення історії української літературної мови.	4
4.	Порівняльно-історичний метод.	4
5.	Формування фонологічної системи давньоукраїнської мови. Відображення в українській мові фонетичних процесів праслов'янської мови.	6
6.	Дослідження з історичної граматики в українському	2

	мовознавстві.	
7.	Основні граматичні категорії частин мови староукраїнського періоду.	4
8.	Синтаксична будова староукраїнської мови раннього та інших періодів порівняно з сучасною українською мовою	2
9.	Типи простих речень у староукраїнській мові.	2
10.	Розвиток складного речення	2
11.	Дослідження з історичного словотворення в українському мовознавстві. Історичний словотвір різних частин мови.	6
12.	Історія формування лексики та фразеології XIV–XX століть.	6
13.	Становлення етимології як науки. Історико-теоретичні засади етимології.	2
14.	Етимологічні словники та довідники, їх характеристика.	4
15.	Розвиток української літературної мови та становлення мовної норми в Україні.	2
16.	Об'єктивний поділ історії української літературної мови на періоди.	2
17.	Періодизація розвитку українського правопису.	8

## 7. Методи навчання

*Методи організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності:* методи проблемного викладання, евристичний та пояснювально-ілюстративний методи.

*Методи стимулювання й мотивації навчальної діяльності:* навчальні дискусії.

## 8. Методи контролю

Формою підсумкового контролю успішності навчання є іспит.

Протягом усього терміну навчання контроль за знаннями аспірантів здійснюється під час усного опитування та модульної контрольної роботи.

### 8.1. Модульна контрольна робота (зразок)

#### I. Тести (0,5 бала за правильну відповідь; максимум 5 балів):

1. Хто уклав “Лексикон словенороський”?
  - А) М. Смотрицький;
  - Б) П. Беринда;
  - В) Є. Славинецький;
  - Г) Л. Зизаній.

2. Визначити твори періоду Київської Русі, написаний старослов'янською мовою:

- А) “Київський літопис”;
- Б) “Остромирове Євангеліє”;
- В) “Ізборник 1073 р.”;
- Г) “Слово о полку Ігоревім”.

3. Перші друковані кирилицею книги вийшли

- А) у Москві;
- Б) у Кракові;
- В) у Києві;
- Г) в Острозі.

4. Де І. Федоров надрукував книгу, яку вважають першою друкованою українською книгою?

- А) в Острозі;
- Б) у Львові;
- В) у Заблудові;
- Г) у Києві.

5. Коли І. Федоров надрукував книгу, яку вважають першою друкованою українською книгою?

- А) 1574;
- Б) 1580;
- В) 1569;
- Г) 1564.

6. Першою друкованою українською книгою є:

- А) “Острозька Біблія”;
- Б) “Апостол”;
- В) “Учительное Євангеліє”;
- Г) “Апокрисис”;
- Ґ) “Буквар” Івана Федорова.

7. Указати церковну пам'ятку XVI ст., перекладену “простою мовою”:

- А) “Апостол”;
- Б) “Галицьке Євангеліє”;
- В) “Пересопницьке Євангеліє”;
- Г) “Острозька Біблія”.

8. Указати, в який період функціонувала так звана “руська мова”:

- А) IX–XII ст.;
- Б) XIV–XV ст.;
- В) XVI–XVII ст.;

Г) XVII–XVIII ст.

9. Автором першої рукописної граматики української мови є

- А) І.Ужевич;
- Б) М.Смотрицький;
- В) О.Павловський;
- Г) П.Беринда.

10. Якою мовою написана “ГраMATика” І. Ужевича?

- А) простою українською;
- Б) слов’яноруською;
- В) французькою;
- Г) латинською.

**II. Виконати завдання (кожне завдання – 5 балів; максимум за блок 15 балів).**

1. Провідмініайте в однині, множині і двоїні:

*Смѣлая сестра, добра жена, высокъ домъ.*

2. Від дієслів *родити, быти, любити* утворіть форми сигматичного аориста в однині, множині і двоїні:

3. Розподіліть за давніми основами (типи основ) давньоукраїнські іменники:

*Земля, вода, ночь, свекры, воль, любви, душа, сынъ, конь, жєнихъ, путь, чудо, поле, небо, тьсть, лось, зять.*

## 8.2. Питання до екзамену

1. Українська мова серед інших слов’янських мов. Концепції походження української мови.

2. Виникнення і розвиток літературної мови у східних слов’ян. Питання походження східнослов’янської писемності.

3. Українська мова з генеалогічного і структурно-типологічного погляду.

4. Праслов’янська мова. Слов’янські мови, їхнє групування. Східнослов’янські фонетичні риси.

5. Давньоукраїнська мова (X–XIII ст.). Сфери її функціонування.

6. Проблема давньоукраїнської мови.

7. Проблема диглосії в давніх східних слов’ян.

8. Пам’ятки давньоукраїнської мови X–XIII ст.

9. Стилї давньоукраїнської мови.

10. Пам'ятки української мови XIV–XVI ст.
  11. Стилї української мови XIV–XVI ст.
  12. Сфери функціонування української мови в XIV–XVI ст.
  13. Пам'ятки української мови XVII ст.
  14. Стилї української мови XVII ст.
  15. Сфери функціонування української мови в XVII ст.
  16. Старослов'янська та церковнослов'янська мови на різних етапах історії мови. Церковнослов'янська мова в Україні XIV–XVII ст.
  17. Граматики церковнослов'янської мови в Україні XVI–XVII ст.
  18. Староукраїнські словники.
  19. Новоукраїнські орфографічні системи XIX–XX ст.
  20. І. Котляревський в історії нової української літературної мови.
  21. Т.Г. Шевченко в історії української літературної мови.
  22. П.О. Куліш в історії української мови й мовознавства.
  - 23.
  24. Історія української літературної мови; проблеми її періодизації.
- Розвиток типів староукраїнської та нової української літературної мови.
25. Мовна ситуація в Україні XIV–XV ст.
  26. Мовна ситуація в Україні в XVI–XVIII ст.
  27. Українська літературна мова першої половини XIX ст.
  28. Мовна ситуація в Україні в XIX–XX ст.
  29. Історія української мови як державної мови України.
  30. Українська мова в XX–XXI ст.
  31. Історія української літературної мови на західних землях України.
  32. Українська мова за межами України.
  33. Український алфавіт і графіка (з історичними коментарями). Історія українського правопису.
  34. Історія системи голосних української мови.
  35. Історія звука ґ.
  36. Наслідки занепаду ь, ь у фонетичній системі української мови (вокалізм, консонантизм).
  37. Рефлекси давніх о, е в українській мові.
  38. Перше перехідне пом'якшення задньязыкових /г/, /к/, /х/.
  39. Пом'якшення приголосних у сполученні з /j/. Зміна звукосполучень [\*dt], [\*tt] в [\*st]. Спрощення в групах приголосних.
  40. Співвідношення між типами відмін іменника давньоукраїнської й сучасної української мов.
  41. Розвиток системи флексій прикметників в історії української мови.
  42. Історія форм займенника в українській мові.
  43. Історія форм числівника в українській мові.
  44. Історія форм дієслів теперішнього часу в українській мові.
  45. Історія форм дієслів минулого часу в українській мові.
  46. Формування засобів вираження майбутнього часу в українській мові.
  47. Шляхи розвитку прислівникової системи української мови.
  48. Історія первинних і вторинних прийменників української мови.

49. Історія часток української мови.
50. Історія інтер'єктивів (вигуків і звуконаслідувань) в українській мові.
51. Етимологія як галузь лінгвістики. Основні засади етимологізування.
52. Слов'янські й українські етимологічні словники.
53. Історичні словники української мови.
54. Історія вивчення української мови (лінгвоукраїністика).

### 9. Розподіл балів, які отримують аспіранти

Форма підсумкового контролю	Форма підсумкового контролю	Максимальна кількість балів
Підсумковий контроль – іспит	1. Аудиторна та самостійна навчальна робота аспіранта	50
	2. Модульна контрольна робота (МКР)	20
	3. Іспит	30

### 10. Шкала оцінювання: національна та ECTS (підсумковий контроль – іспит)

Підсумковий рейтинговий бал (кількість балів за 100-бальною шкалою)	Оцінка за шкалою ECTS	Підсумкова оцінка за дисципліну за національною шкалою
90 – 100	A	відмінно
82 – 89	B	добре
75 – 81	C	
66 – 74	D	задовільно
60 – 65	E	
0 – 59	FX	незадовільно

### 11. Методичне забезпечення

Робоча програма навчальної дисципліни «Історія української мови», наукова, навчальна література, історичні, етимологічні словники.

### 12. Рекомендована література

#### Основна

1. Історична граматика української мови : підр. / О. П. Безпалько, М. К. Бойчук, М. А. Жовтобрюх та ін. – [2-е вид., випр.]. – К. : Рад. школа, 1962. – 510 с.

2. Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови (нариси із словозміни та словотвору) // С. П. Бевзенко. – Ужгород : Закарпатське обласне вид-во, 1960. – 416 с.

3. Безпалько О. П. Історична граматики української мови : підр. / О. П. Безпалько, М. К. Бойчук, М. А. Жовтобрюх, С. П. Самійленко, І. Й. Тараненко. – К. : Радянська школа, 1957. – 473 с.

4. Горбач О. Засади періодизації історії української літературної мови й етапи її розвитку // Другий міжнародний конгрес україністів. Мовознавство. Доповіді і повідомлення. – Львів, 1993. – С. 8–12.

5. Грунський М. Історія форм української мови / М. Грунський, П. Ковальов. – Х. : Радянська школа, 1931. – 351 с.

6. Жовтобрюх М. А. Історична граматики української мови / М. А. Жовтобрюх, О. Т. Волох, С. П. Самійленко. – К. : Вища шк., 1980. – 319 с.

7. Історія української мови : лексика і фразеологія. – К. : Наук. думка, 1983. – 743 с.

8. Історія української мови : морфологія. – К. : Наук. думка, 1978. – 539 с.

9. Історія української мови : синтаксис. – К. : Наук. думка, 1983. – 503 с.

10. Історія української мови : фонетика. – К. : Наук. думка, 1979. – 367 с.

11. Крижанівська О. І. Історія української мови : Історична фонетика. Історична граматики : навч. посіб. / О. І. Крижанівська. – К. : Академія, 2010. – 248 с. – (Серія «Альма-матер»).

12. Медведєв Ф. П. Нариси з української історичної граматики / Ф. П. Медведєв. – Х. : ХДУ, 1964. – 247 с.

13. Німчук В. Походження і розвиток мови української народності / В. Німчук // Українська народність : нариси соціально-економічної і етнополітичної історії. – К., 1990. – С. 190–234.

14. Німчук В. В. Походження української мови / В. В. Німчук // Етнічна та етнокультурна історія України. – К., 2003. – Т. I. – Кн. 2. – С. 351–468.

15. Німчук В. Періодизація як напрямок дослідження генези та історії української мови / В. Німчук // Мовознавство. – 1997. – № 6. – С. 3–14; 1998. – № 1. – С. 3–12.

16. Півторак Г. П. Формування і діалектна диференціація давньоруської мови / Г. П. Півторак. – К. : Наукова думка, 1988. – 278 с.

17. Півторак Г. Українці : звідки ми і наша мова. Дослідження, факти, документи / Г. П. Півторак. – К. : Віпол, 2014. – 280 с.

18. Русанівський В. М. Історія української літературної мови : підручник / В. М. Русанівський. – К. : АртЕк, 2001. – 392 с.

19. Тимченко Є. Курс історії українського язика / Є. Тимченко. – Х.–К. : ДВУ, 1930. – Ч. 1: Вступ і фонетика. – 170 с.

20. Трубачев О. Н. Этногенез и культура древнейших славян : Лингвистические исследования / О. Н. Трубачев. – [Изд. 2-ге, дополн.]. – М. : Наука, 2003. – 486 с.

21. Українська мова : енциклопедія. – [Вид. 3-ге, виправл. і доповн.]. – К. : Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. – 856 с.
22. Филин Ф. П. Происхождение русского, украинского и белорусского языков : историко-диалектологический очерк / Ф. П. Филин. – М. : Книжный дом «Либроком», 2015. – 656 с.
23. Шевельов Ю. Исторична фонологія української мови / Ю. Шевельов. – Х. : Акта, 2002. – 1054 с.
24. Шевельов Ю. Чому общерусский язык, а не вібчоруська мова? (з проблем східнослов'янської глотогонії) / Ю. Шевельов // Другий Міжнародний конгрес українців. Мовознавство : доповіді і повідомлення. – Львів, 1993. – С. 54–65.

### *Додаткова*

1. Бабич Н. Д. Історія української літературної мови. Практичний курс : навч. посіб. / Н. Д. Бабич. – Львів : Світ, 1993. – 376 с.
2. Блик О. П. Історія української літературної мови. Практичні заняття / О. П. Блик. – К. : Головне вид-во видавн. об'єднання «Вища школа», 1987. – 208 с.
3. Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / за ред. О. С. Мельничука. – К. : Наук. думка, 1966. – 595 с.
4. Галас К. Й. Посібник для практичних занять з історичної граматики української мови / К. Й. Галас, П. М. Лизанець. – Ужгород : Б.в., 1966. – 135 с.
5. Гриценко С. Лексичні латинізми в українськомовних текстах кінця XVI–XVII ст. / С. Гриценко. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2011. – 367 с.
6. Єдлінська У. Ділова мова XIV–XV ст. в українському мовотворчому процесі / У. Єдлінська // Другий міжнародний конгрес українців. Мовознавство : доповіді і повідомлення. – Львів, 1993. – С. 17–22.
7. Жовтобрюх М. Староукраїнські грамоти як пам'ятки літературної мови / М. Жовтобрюх // Мовознавство. – 1976. – №4. – С. 6–10.
8. Задорожний В. Як треба читати тексти кирилівського письма / В. Задорожний // Дивослово. – 2004. – №2. – С. 22–25.
9. Історія українського правопису : XVI – XX століття : хрестоматія. – К. : Наук. думка, 2004. – 582 с.
10. Історія української мови : хрестоматія / упоряд. С. Я. Єрмоленко, А. К. Мойсієнко, автор передмови С. Я. Єрмоленко. – К. : Либідь, 1996. – 288 с.
11. Коломієць Л. І. Історична граMATика української мови : збірник вправ : навч. посіб. / Л. І. Коломієць, А. В. Майборода. – К. : Вища школа, 1988. – 231 с.
12. Коломієць В. Т. Типологічні риси української літературної мови на фоні інших слов'янських / В. Т. Коломієць // Мовознавство. – 1992. – № 5. – С. 3–10.



13. Куліш П. Чого стоїть Шевченко як поет народний // Куліш П. Твори : в 2-х т. / П. Куліш. – К. : Наукова думка, 1989. – Т. 2. – С. 256–262.
14. Левченко Г. Нариси історії української літературної мови першої половини ХІХ ст. / Г. Левченко. – К. –Х. : Радянська школа, 1946. – С. 17–69.
15. Масенко Л. До проблеми спадкоємності старої писемної традиції в новій українській літературній мові / Л. Масенко // Мовознавство. – 1995. – № 4–5.
16. Матвіяс І. Варіанти української літературної мови від найдавніших часів до кінця ХVІІІст. / І. Матвіяс // Культура слова. – К., 1996. – Вип. 46–47. – С. 3–22.
17. Матвіяс І. Українська літературна мова і територіальні діалекти в їх взаємодії на різних історичних етапах / І. Матвіяс // Українська літературна мова в її взаємодії з територіальними діалектами. – К., 1977. – С. 5–31.
18. Медведєв Ф. П. Методичні вказівки і контрольні роботи з історичної граматики української мови для студентів філологічного факультету / Ф. П. Медведєв, О. С. Юрченко. – Х. : ХДУ, 1988. – 20 с.
19. Німчук В. Доля проекту нової редакції «Українського правопису» / В. Німчук // Українська мова. – 2004. – № 1. – С. 3–25.
20. Німчук В. Київський Псалтир 1397 р. – пам'ятка північного діалекту української мови / В. Німчук // Український діалектологічний збірник. – К., 1997. – Кн. 3. – С. 218–230.
21. Німчук В. Лексика пам'яток ХІ–ХІІІ ст. як свідчення народної основи давньоруської літературної мови / В. Німчук // Жанри і стилі в історії української літературної мови. – К. : Наукова думка, 1989. – С. 5–56.
22. Німчук В. Хрестоматія з історія української мови Х–ХІІІ ст. / В. Німчук. – К.–Житомир : Полісся, 2015. – 349 с.
23. Панько Т. І. До проблеми формування й уніфікації української мови / Т. І. Панько // Мовознавство. – 1990. – № 1. – С. 8–17.
24. Півторак Г. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов. Міфи і правда про трьох братів слов'янських зі «спільної колиски» / Г. Півторак. – К. : Видавничий центр «Академія», 2001. – С. 54–97.
25. Півторак Г. Стародавні історичні процеси на землях сучасної України і формування протоукраїнської етномовної території // Півторак Г. Українці: звідки ми і наша мова / Г. Півторак. – К. : Наукова думка, 1993. – С. 8–134.
26. Полюга Л. Деформоване висвітлення історії української літературної мови в часи радянського тоталітаризму / Л. Полюга // Другий міжнародний конгрес українців. Мовознавство : доповіді і повідомлення. – Львів, 1993. – С. 36–41.
27. Полюга Л. Співвідношення понять «українська національна» та «українська літературна» мови / Л. Полюга // Українська історична та діалектна лексика : зб. наукових праць. – К., 1995. – Вип. 2. – С. 178–182.
28. Русанівський В. Співвідношення функцій давньоруської і старослов'янської мов у Київській Русі (ХІ–ХІІІ ст.) / В. Русанівський,

В. Німчук // VII Міжнародний з'їзд славістів. Слов'янське мовознавство : доповіді. – К., 1983. – С. 185–210.

29. Русановский В. Вопросы нормы на разных этапах истории литературного языка / В. Русановский // Вопросы языкознания. – 1970. – №4. – С.54–68.

30. Тимошенко П. Д. Хрестоматія матеріалів з історії української літературної мови : у 2 ч. – К. : Рад. школа, 1959. – Ч. I. – 360 с.

31. Тимошенко П. Д. Хрестоматія матеріалів з історії української літературної мови : у 2 ч. – К. : Рад. школа, 1961. – Ч. 2. – 346 с.

32. Ткаченко О. Українська мова і українська культура / О. Ткаченко // Українська мова. – 2003. – № 1, – С. 3–13 ; № 2. – С. 3–22 та №3–4. – С. 3–17.

33. Царук О. В. Українська мова серед інших слов'янських : етнологічні та граматичні параметри / О. В. Царук. – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 1998.

34. Чепіга І. Народнорозмовні елементи у мові українських ділових текстів XVI – першої половини XVII ст. / І. Чепіга // Мовознавство. – 1992. – № 6. – С. 3–11.

35. Шевелев Ю. Несколько замечаний о грамоте 1130 года и несколько суждений о языковой ситуации Киевской Руси / Ю. Шевелев // George Y. Shevelov. In and around Kiev. – Heidelberg, 1991. – С. 63–79.

36. Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови / Ю. Шевельов. – Львів–Нью-Йорк : Видавничий дім «КМ Академія», 1996. – С. 27–108.

37. Шевельов Ю. Українська літературна мова / Ю. Шевельов // Записки Харківського історико-філологічного товариства. – Харків, 1999. – Т. 8. – С. 83–100.

38. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941). Стан і статус / Ю. Шевельов. – Чернівці : Рута, 1998. – С. 113–139.

### *Словники*

1. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / О. С. Мельничук, Р.В. Болдирев, В. Т. Коломієць, А. П. Критенко. – К. : Наук. думка, 1982. – 2006.

2. Огієнко І. І. Етимологічно-семантичний словник української мови : в 4 т. / І. І. Огієнко. – Вінніпег : Trident Press Ltd, 1979–1994. – (Ін-т дослідів Волині).

3. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. : у 2 т. / Л. Л. Гумецька та ін. – К. : Наук. думка, 1977–1978.

4. Срезневский И. И. Материалы для Словаря древнерусского языка : в 3 т. / И. И. Срезневский. – Репринт : Воспроизведение ; СПб. : Типография Императорской Академии наук, 1893. – М. : Гос. изд-во иностр. и национальных словарей, 1958.

5. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т. / М. Фасмер. – [2-е изд., стереотип.]. – М.: Прогресс, 1986.
6. Черных П.Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка : в 2 т. / П.Я. Черных. – [5-е изд., стереотип.]. – М.: Рус. язык, 2002.
7. Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд. – М.: Наука, 1974–2014. – Вып. 1–39.

### **13. Інформаційні ресурси**

1. <http://www.inmo.org.ua/library.html>
2. <http://litopys.org.ua>
3. <http://mirslovarei.com>
4. [http://ukrainskamova.com/publ/istorija\\_ukrajinskoji\\_movi/3](http://ukrainskamova.com/publ/istorija_ukrajinskoji_movi/3)
5. <http://www.garshin.ru/linguistics/languages/nostratic/indo-european/slavic/protoslavic/index.html>
6. <http://www.garshin.ru/linguistics/languages/nostratic/indo-european/slavic/slavonic-books.html>
7. <http://etymolog.ruslang.ru/>